Дем'янишин В. Концептуальні засади видатків бюджетів та їхнього розподілу між ланками бюджетної системи / Василь Дем'янишин // Вісник ТНЕУ. – 2007. – №3. – С. 62-78.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Василь ДЕМ'ЯНИШИН

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ ТА ЇХ РОЗПОДІЛУ МІЖ ЛАНКАМИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто суть видатків бюджетів, їх роль у розподільчих процесах, класифікаційні ознаки, розкрито підходи до розподілу видатків між окремими ланками бюджетної системи України, окреслено можливі шляхи удосконалення формування і використання видаткової частини бюджетів.

Якісне виконання державою своїх функцій може бути забезпечене за рахунок відповідних обсягів та оптимальної структури видатків бюджетів. Тому *проблеми використання бюджетних видатків* у стимулюванні соціально-економічних процесів, раціонального розподілу видатків між окремими ланками бюджетної системи були *завжди предметом особливої уваги* з боку суспільства, адже саме за рахунок видатків бюджетів держава забезпечує розвиток пріоритетних галузей економіки, соціально – культурної сфери, підтримує належний рівень соціального захисту населення, обороноздатності країни та діяльність органів державної влади, державного управління, місцевого самоврядування.

Огляд *останніх наукових досліджень і публікацій* підтверджує, що в Україні зростає інтерес вчених до теоретичних і практичних проблем використання видатків державного і місцевого бюджетів, з'ясування основних напрямів удосконалення планування, розподілу та використання видаткової частини бюджетів в умовах ринкових трансформацій. Окремі напрями згаданих досліджень відображені в роботах В. Базилевича, Л. Баластрик, О. Василика, Л. Василенко, А. Єпіфанова, А. Загороднього, В. Загорського, М. Карліна, О. Кириленко, І. Луніної, В. Опаріна, Ю. Пасічника, О. Романенко, В. Федосова, С. Юрія та ін. Вивчення праць згаданих науковців показало, що вони розглядають окремі проблеми, пов'язані з видатками бюджетів, у традиційному стилі. Однак залишаються невирішеними актуальні питання формування оптимальної моделі видаткової частини бюджетів, прогнозування видатків, їх раціонального розподілу за найважливішими для суспільства напрямами. При прийнятті важливих державних рішень у більшості випадків не враховуються об'єктивні закони і закономірності розвитку суспільства, спостерігається невідповідність чинної практики теоретичним засадам, внаслідок чого рівень бюджетного забезпечення функцій держави, особливо в сучасних умовах,

© Василь Дем'янишин, 2007.

дуже далекий від оптимального. Наявність цих та інших проблем, пов'язаних з видатками бюджетів, обумовили вибір теми дослідження та її актуальність.

Метою статті є розкриття концептуальних підходів до сутності видатків бюджетів, теоретичних і прагматичних засад їхнього розподілу між окремими ланками бюджетної системи України, висвітлення проблем та окреслення можливих шляхів удосконалення формування і використання видаткової частини бюджетів.

Загальноприйнятим у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі є визнання провідної ролі видатків бюджетів у фінансовому забезпеченні потреб соціально-економічного розвитку суспільства. На обсяги, склад і структуру видатків бюджетів впливають обсяги і характер функцій держави, адже в умовах товарно-грошових відносин будь-яка держава повноцінно зможе виконувати свої функції, маючи для цього необхідну суму бюджетних ресурсів.

Однак підходи до трактування сутності видатків бюджетів у вітчизняній економічній літературі та законодавчих і нормативних актах суттєво відрізняються за своїм змістом і формою.

Так, наприклад, згідно з Бюджетним кодексом, видатки бюджету – це „...кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум" [1, 5]. Причому поняття видатки розкривається за допомогою витрат, а витрати – за допомогою видатків. Зокрема, у Кодексі записано, що „витрати бюджету – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу" [1, 5].

Дане визначення, з одного боку, є суто прагматичним, а з іншого – не зовсім вдалим, оскільки не розкриває сутності поняття і на перше місце ставить не об'єктивне економічне явище, яким є видатки у системі розподільчих відносин, а витрати, що є механічним використанням коштів.

На практичному аспекті видатків зосереджують свою увагу В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун, Р. Чуй та інші. Під видатками бюджетів вони розуміють „...законодавчо визначені норми і напрями використання бюджетних коштів" [2, 111], тобто ті положення законодавчих і нормативних актів, які регламентують напрями, обсяги і порядок використання бюджетних ресурсів. Однак, розкриваючи зміст такого суто прагматичного визначення, зазначені автори правильно, на нашу думку, підкреслюють, що соціально-економічна суть видатків визначається природою і функціями держави, рівнем розвитку країни тощо.

Інша група економістів під видатками бюджетів вважає інструмент розподілу державних благ. Так, В. Опарін зазначає, що „в основі сучасного розуміння сутності бюджетних видатків має бути суспільний вибір... Видатки бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості у розподілі державних благ з метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства" [3, 123]. Подібне визначення зустрічаємо в О. Василика: „Видатки бюджетів за своєю економічною сутністю є інструментом розподілу і перерозподілу централізованого грошового фонду держави та його використання за цільовим призначенням для забезпечення суспільного добробуту" [4, 123]. На нашу думку, у цих визначеннях позитивним є твердження про те, що за допомогою видатків, як економічного інструмента, здійснюється розподіл і перерозподіл централізованого фонду

грошових коштів держави в інтересах суспільства, однак у ньому не розкривається сутність видатків як об'єктивного економічного явища.

Окремі економісти трактують видатки бюджетів як економічну категорію. Так, наприклад, Л. Василенко стверджує: „Як економічна категорія видатки державного бюджету – це економічні відносини, що пов'язані з розподілом та використанням централізованого фонду фінансових ресурсів держави" [5, 199]. М. Карлін зазначає, що „видатки державного бюджету являють собою особливу економічну категорію, що визначає відносини з приводу розподілу централізованого фонду грошових коштів та його використання за цільовим призначенням" [6, 59]. Подібні визначення дають: О. Романенко: „Видатки – об'єктивна категорія, яка має суспільне призначення – задовольняти загальнодержавні потреби" [7, 164], В. Базидевич, Л. Баластрик [8, 56] та інші. Зазначені підходи вітчизняних вчених заслуговують на увагу, оскільки розкривають сутність видатків як об'єктивних економічних відносин, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави [7, 167] та його використанням за цільовим призначенням. Однак дискусійним, на нашу думку, є твердження, що видатки бюджетів – це економічна категорія, оскільки категорії – це „... найбільш загальні поняття тієї чи іншої галузі знання, філософії науки, що слугують для „скорочення" досвіду, знаходження предметних відношень, розчленування і синтезу дійсності" [9, 272]. Як відомо, видатки бюджету не є найбільш загальним поняттям фінансової науки, а виступають складовою категорії „бюджет". Видатки не можуть існувати самостійно, відокремлено від доходів, і тільки у тісному взаємозв'язку з доходами окреслюють межі розподільчих відносин, котрі визначають зміст бюджету як об'єктивної економічної категорії.

Розглядаючи видатки бюджету як економічну категорію, окремі економісти [5, 201] приписують їм спірні властивості, до яких належать імперативний характер, засіб додаткової експлуатації, прояв через функції тощо. На нашу думку, видатки як об'єктивне явище не можуть мати імперативного характеру, оскільки вони відображають об'єктивні розподільчі відносини. Ці відносини є складовими сукупності бюджетних відносин як категоріального поняття. Зрозуміло, що економічна категорія, якою є бюджет, будучи філософською абстракцією, не може мати імперативного характеру. Такого характеру набувають бюджетні відносини, включаючи й видатки, на стадії розробки і реалізації бюджетної політики. Як відомо, бюджетні відносини є об'єктивними, включаються у базис суспільства і не залежать від суб'єктивного чинника, тоді як бюджетна політика є елементом надбудови і має суб'єктивне вираження, а її елементи, включаючи видатки, мають імперативний характер.

Спірним є також твердження, що видатки є додатковою експлуатацію населення, оскільки одним із джерел їх фінансування виступають податки [5, 201]. Ми вважаємо, що податки не є елементом видатків (за рахунок податків формуються доходи, а не видатків бюджетів), а доходів, які відображають зовсім інший вид розподільчих відносин (пов'язаних з формуванням централізованого фонду грошових коштів), ніж видатків. Навпаки, видатки є чинником збільшення номінальних і реальних доходів населення.

Ми також ставимо під сумнів висновок, що сутність видатків державного бюджету проявляється через їх функції [5, 201]. Оскільки функції розкривають сутність категорії, а видатки не є категорією, а тільки об'єктивним економічним

явищем (у складі категорії бюджету), адже їхній прояв через окремі від бюджету функції неможливий. За допомогою функцій розкривається сутність бюджету як об'єктивної економічної категорії, тому всі його складові (доходи, видатки) у взаємозв'язку будуть виконувати ці функції. Отже підходи до присвоєння окремих функцій доходам і окремих – видаткам є не зовсім переконливими.

Ю. Пасічник зробив спробу розкрити зміст видатків через витрати, останні – за допомогою економічних відносин за напрямами, визначеними законом. Він стверджує, що „видатки бюджету відображають витрати держави на виконання її функцій... Витрати виражають економічні відносини, на основі яких здійснюється процес використання централізованих коштів у напрямах, визначених законом" [10, 160]. З одного боку, зв'язок видатків бюджету із функціями держави, економічними відносинами характеризує діалектичний підхід автора до розгляду сутності питання, однак наповнення запропонованого визначення суб'єктивними чинниками робить його дискусійним.

Ототожнення термінів „видатки" і „витрати" характерне не тільки для наведеного визначення, а й для визначень у інших джерелах, включаючи Бюджетний кодекс України. Тому ми вважаємо доцільним зупинитись детальніше на розкритті змісту даних термінів. На перший погляд „видатки" і „витрати" характеризують одні і ті ж процеси. Однак, насправді, між видатками й витратами є суттєві відмінності.

Так, термін „видатки" використовується для характеристики тих розподільчих відносин, які пов'язані з використанням централізованого грошового фонду держави. Вони здійснюються на стадії розподілу ВВП, відзначаються одностороннім рухом грошових коштів (Г→) і не обмінюються на відповідні еквіваленти. Суб'єкт відносин виділяє видатки (видає гроші з свого фонду) для їхнього подальшого використання без одночасного отримання еквівалентної вартості товарів чи послуг.

На відміну від видатків бюджету витрати здійснюються відповідними суб'єктами на стадії обміну, характеризуються двостороннім рухом вартостей (Г→Т), тобто обмінюються на необхідний еквівалент вартості товарів чи послуг. Крім цього, витрати є елементом формування собівартості продукції і послуг, що виробляються і реалізуються розпорядниками бюджетних коштів. Тому проведення витрат виходить за межі сфери бюджетних відносин і стосується кінцевого використання бюджетних ресурсів держави. Отже, видатки бюджету за певних умов перетворюються на витрати (виплата зарплати, оплата вартості товарно-матеріальних цінностей, комунальних послуг тощо). Однак окремі видатки можуть не набувати форм витрат, а виділені бюджетні кошти продовжуватимуть свій рух (виплати стипендій, соціальних допомог, погашення позик тощо).

У цілому зв'язок видатків бюджету із витратами можна зобразити на рис.1.

Наведена схема наочно характеризує рух бюджетних коштів у процесі виконання видаткової частини бюджету, завершуючи його списанням видатків. Так, видатками бюджету будуть вважатися кошти, затверджені у бюджеті відповідним правовим актом, встановлені обсяги бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису (1), а також видатки розпорядника бюджетних коштів затверджені у кошторисі (2). Процес використання бюджетних коштів на виконання бюджетних програм (3, 4, 5, 6) доцільно вважати витратами,

які списуються за рахунок видатків розпорядника бюджетних коштів (7). Після закінчення звітного періоду видатки по кошторису розпорядника бюджетних коштів списуються на видатки бюджету (8). Така схема є спрощеною, оскільки у процесі виконання бюджету беруть участь розпорядники коштів різних рівнів, однак вона дає можливість визначити межі використання термінів „видатки бюджету" та „витрати", прослідкувати логічний взаємозв'язок між ними.

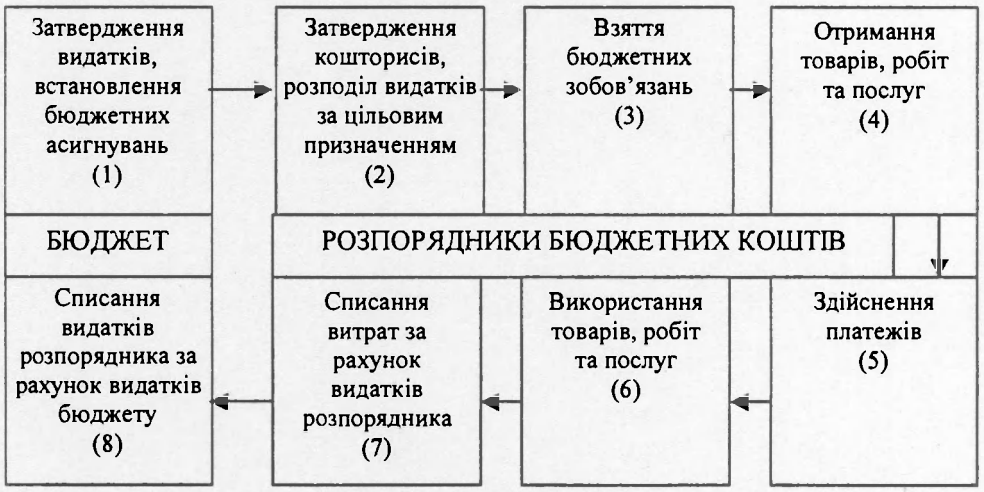

Рис. 1. ***Взаємозв'язок видатків бюджету з витратами розпорядників бюджетних коштів***

На нашу думу, дуже вдалим є запропоновані визначення видатків бюджетів А. Загороднім, Г. Вознюком, Т. Смовженко, С. Юрієм та іншими вітчизняними вченими. Так, наприклад, автори фінансового словника під видатками бюджету розуміють „... економічні стосунки, що виникають у зв'язку з розподілом фонду грошових коштів держави та його використанням за галузевим, територіальним чи цільовим призначенням" [11, 88]. С. Юрій своє трактування розкриває наступним чином: „Видатки бюджету уособлюють економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів держави і його використанням за цільовим призначенням" [12, 46]. У цих визначеннях правильно акцентується увага на тому, що видатки бюджету – це об'єктивні економічні відносини, які пов'язані з розподілом і використанням централізованого фонду грошових коштів держави, що є завершальним етапом перерозподільчих процесів за допомогою бюджетних відносин.

Розглядаючи суть видатків бюджетів, їхню роль у розподільчих процесах, ми опираємося на результати досліджень вітчизняних вчених, а також використовуємо діалектичні підходи до аналізу механізмів розподілу і перерозподілу ВВП за допомогою бюджетних відносин. У процесі розкриття змісту видатків ми виходимо з позицій, визначених більшістю економістів, зокрема, А. Єпіфановим, І. Сало, І. Д'яконовою, що „бюджетні видатки мають певний економічний зміст, зумовлений суспільним способом виробництва, природою та функціями держави, вони відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни" [13, 57].

Розподільчі процеси, пов'язані з видатками бюджетів, характеризуються різноманітністю та взаємозв'язком. Вони охоплюють розмаїття відносин з приводу спрямування і використання коштів бюджетного фонду держави і відображають напрями розподілу бюджетних ресурсів держави. В основі такого розподілу є функції держави, їхній обсяг і характер, визначені Конституцією України. Причому існує тісний діалектичний взаємозв'язок між видатками бюджетів і функціями держави, який полягає у тому, що збільшення функцій обумовлює збільшення видатків і навпаки. Функції держави є визначальним чинником, який впливає на обсяги видатків бюджетів та їхній розподіл і використання, адже без достатнього рівня бюджетних ресурсів такі функції якісно виконувати не можливо. Тому в теорії і на практиці при складанні бюджету, визначенні його параметрів держава зобов'язана виходити не з обсягів доходів, а з потреби у видатках. Це підтверджується світовим історичним досвідом та фінансовою наукою.

У процесі використання коштів бюджетного фонду держава вступає у відносини з:

– підприємствами, організаціями та установами з приводу їхнього фінансування;

– фізичними особами, громадянами країни з приводу виплат, пов'язаних із соціальними гарантіями;

– юридичними і фізичними особами, іноземними державами, міждержавними об'єднаннями з приводу повернення державних позик і сплати процентів;

– органами місцевого самоврядування з приводу бюджетного регулювання;

– іншими суб'єктами відповідно до чинного законодавства.

Сукупність цих грошових відносин, на нашу думку, складає зміст видатків бюджетів як об'єктивного економічного поняття. У результаті прийняття законодавчих актів видатки бюджетів набувають конкретних матеріальних форм, зокрема, кошторисного фінансування, бюджетних інвестицій, державних трансфертів, бюджетних кредитів, бюджетних резервів. Саме цим забезпечується єдність теоретичних основ і практики організації видатків бюджетів.

Характеризуючи сутність видатків бюджетів, доцільно окреслити їх взаємозв'язок та відмінні риси від видатків суспільства, державних видатків і видатків держави. Такий взаємозв'язок відображений на рис. 2.

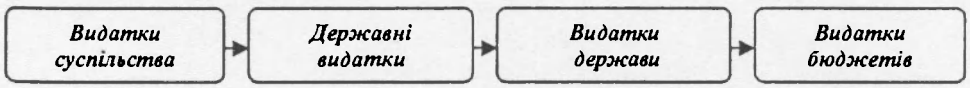

Рис. 2. ***Взаємозв'язок видатків бюджетів з видатками суспільства***

Так, видатки суспільства включають державні видатки, видатки суб'єктів господарювання недержавної (приватної, акціонерної, спільної, колективної тощо) форми власності і видатки домогосподарств. Основною відмінністю між ними є форма власності. Державні видатки, які охоплюють державну форму власності, за рівнем централізації діляться на дві групи: видатки держави (централізовані) і видатки суб'єктів господарювання державної форми власності (децентралізовані). До видатків держави включаємо видатки бюджетів, Пенсійного фонду України, фондів державного соціального страхування тощо. Отже видатки бюджетів

охоплюють тільки ту частину видатків суспільства, яка пов'язана з використанням коштів таких централізованих грошових фондів, як державний і місцеві бюджети.

Більшість економістів вважають, що видатки бюджетів проявляються за допомогою конкретних видів, які характеризуються з якісної та кількісної сторони. Як стверджують О. Василик [4, 123], О. Романенко [7, 167] та інші, якісна характеристика видатків дає змогу встановити економічну природу і суспільне призначення кожного виду бюджетних видатків, а кількісна – їх величину. На нашу думку, потрібно акцентувати увагу на тому, що кількісна і якісна сторони можуть вступати у протиріччя, причому гострота таких протиріч може бути суттєвою, мати руйнівні наслідки. Так, на приклад, потреби Української держави, що визначаються якісною характеристикою, значно перевищують кількісну сторону, тобто суму видатків, необхідну для задоволення відповідних потреб суспільства. Це супроводжується постійним недофінансуванням (більше половини) усіх галузей економіки та соціально-культурної сфери, одним з найнижчих рівнів життя громадяни серед європейських країн, інфляцією, бюджетним дефіцитом, соціально-економічною нестабільністю, зростанням недовіри до влади, скороченням чисельності населення тощо. У таких випадках держава зобов'язана регулювати ці процеси, приймати оптимальні рішення, навіть якщо вони будуть непопулярними, мати розроблену стратегію поведінки.

Видатки бюджетів характеризуються певними ознаками. У сучасній вітчизняній літературі існують різні підходи до виділення та тлумачення таких ознак, причому спостерігаються певні протиріччя при їхньому обґрунтуванні [2, 111; 3, 73–75; 4, 130–137; 5, 202–204; 6, 51–54; 7, 167–170; 8, 57–60; 10, 160; 12, 47–48].

На нашу думку, наукову класифікацію видатків доцільно здійснювати за такими ознаками: роллю у виробництві ВВП, у відтворюючих процесах, за соціально-економічним змістом та суспільним призначенням, рівнями бюджетної системи, рівнями повноважень, функціональним призначенням, відомчим призначенням, цільовим призначенням, програмним призначенням, формами фінансування, характером проведення і списання.

Так, за роллю і місцем видатків у виробництві ВВП їх можна поділити на дві групи: видатки, пов'язані з розвитком виробничої сфери, і видатки, за допомогою яких забезпечується функціонування і розвиток сфери суспільних послуг. Обидва напрями для держави мають важливе значення і є об'єктивно необхідними. Як організатор відносин у виробничій сфері та власник виробничих засобів державних підприємств, держава зобов'язана вкладати кошти у розвиток тих підприємств та галузей, які визначають її могутність. Адже такі затрати швидко окуповуються, сприяють значному збільшенню ВВП, що є матеріальною основою бюджету.

Одночасно значну частину бюджетних коштів держава змушена вкладати у розвиток сфери суспільних послуг, що є основною умовою її функціонування. Освіта, охорона здоров'я, культура, соціальне забезпечення, оборона, управління є тими підвалинами, які забезпечують існування та розвиток держави, якісне виконання нею своїх функцій.

Таким чином, за допомогою видатків бюджетів держава має можливість:

– регулювати розподіл грошових коштів між виробничою сферою і сферою суспільних послуг;

– впливати на вартісну структуру виробництва;

– стимулювати розвиток пріоритетних, нових галузей та виробництв, суттєво впливаючи на зміцнення своєї економічної могутності.

За роллю у відтворюючих процесах видатки бюджетів ділять на поточні і капітальні, що знаходить підтримку у більшості вітчизняних економістів. Поточними вважаються видатки, спрямовані на забезпечення простого відтворення і які стосуються поточної діяльності перехідної мережі підприємств, організацій та установ. Капітальні видатки – це видатки розвитку, пов'язані з розширеним відтворенням і стосуються фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності. На основі такого поділу видатків Бюджетним кодексом України передбачена можливість формування поточного бюджету і бюджету розвитку.

Використовуючи поділ видатків за соціально-економічним змістом та суспільним призначенням, пропонуємо виділити п'ять груп: видатки на економіку, видатки на соціально-культурні заходи, видатки на соціальний захист населення, видатки на оборону та видатки на управління. Це дасть можливість забезпечити бюджетними ресурсами всі напрями суспільної діяльності держави (економічної, соціальної, оборонної та управлінської) і створити базу для розробки функціональної класифікації видатків.

За рівнями бюджетної системи можна виділити видатки державного бюджету та видатки місцевих бюджетів. Обсяги та спрямування видатків першої групи визначаються щорічними законами про Державний бюджет України, а другої – рішеннями Верховної Ради АРК та місцевих рад.

Враховуючи різні види повноважень органів державної влади, управління та місцевого самоврядування видатки бюджетів пропонуємо поділити на три групи – видатки на здійснення неделегованих державних повноважень (які не можуть бути передані місцевому самоврядування), видатки на здійснення делегованих повноважень і видатки на здійснення власних повноважень.

За функціональним призначенням видатки бюджетів відповідно до функцій держави згідно з Бюджетним кодексом України та функціональною класифікацією діляться на десять груп (до 2001 року таких груп нараховувалося 25). Співвідношення видатків між цими групами визначається спрямованістю бюджетної політики. У зв'язку з необхідністю соціального захисту громадян з низьким рівнем доходів у сучасних умовах найбільша частка видатків спрямовується на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Однак у функціональній класифікації мають місце окремі недоліки. Ми вважаємо слушним зауваження В. Опаріна про те, що віднесення до загальнодержавних функцій „...обслуговування державного боргу явно недоречне, адже це абсолютно специфічна окрема група" [14, 248]. Окремі економісти пропонують у функціональній класифікації виділити в одну групу соціальну сферу, включивши туди охорону здоров'я, освіту та духовний і фізичний розвиток, як це зроблено стосовно економічної діяльності [14, 248], що, на нашу думку, заслуговує уваги.

Розробка та виконання бюджетних програм вимагає у процесі наукової класифікації застосовувати таку ознаку як відомче призначення. Класифікація видатків за відомчим призначенням здійснюється відповідно до відомчої класифікації, де кількість груп залежить від кількості головних розпорядників бюджетних коштів.

У сучасній економічній літературі чимало економістів вдаються до іншого

трактування запропонованих нами класифікаційних ознак [2, 111; 3, 74; 7, 168 і т. д.], що ми вважаємо дискусійним.

За цільовим призначенням видатки бюджетів поділяються на конкретні види відповідно до економічної класифікації. Такий підхід дає можливість забезпечувати ефективний фінансовий контроль за цільовим використанням коштів бюджету.

Програмне призначення передбачає поділ видатків за відповідними бюджетними програмами. Такі програми можуть бути довготерміновими, середньотерміновими і річними; перелік програм та обсягів різних видатків на їхнє виконання визначаються щорічно законом про Державний бюджет України, рішеннями місцевих рад про відповідні місцеві бюджети.

Використання прогресивних видів класифікації видатків, зокрема програмної, є кроком уперед. Однак це застосовується повільно, спостерігається поєднання відомчого і програмного фінансування, причому програми, як правило, мають яскраво виражений відомчий характер. Тому, на нашу думку, чинна програмна класифікація видатків, яка фактично об'єднує відомчу, функціональну та економічну класифікацію, потребує доопрацювання та приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

За характером проведення і списання видатки бюджетів ділять на касові і фактичні. Касовими вважаються грошові видатки бюджету і бюджетних установ, тобто оплата з реєстраційних чи інших рахунків розпорядників бюджетних коштів іншим суб'єктам, виплата грошових коштів з каси на видатки, передбачені бюджетом. Фактичні видатки – це дійсні витрати установ. Як правило, касові і фактичні видатки не збігаються.

Відповідно до діючого законодавства України, всі видатки бюджетів розподіляються між ланками бюджетної системи. Такий складний і суперечливий процес розмежування видатків має базуватися на наукових принципах і регулюватися чинним законодавством. Однак саме принципам розмежування в економічній літературі та правових державних актах не приділяється належної уваги, внаслідок чого практика такого розмежування видатків є недосконалою і викликає справедливу критику в Україні.

На нашу думку, процес розподілу видатків між окремими ланками бюджетної системи доцільно здійснювати за такими принципами:

– значимості. Цей принцип полягає у наступному: якого значення проводяться заходи, з бюджету такого ж рівня вони мають фінансуватися (заходи державного значення – з Державного бюджету України, заходи місцевого значення – з місцевих бюджетів);

– територіальний. Суть цього принципу полягає в тому, що фінансування підприємств, організацій та установ має здійснюватися з бюджету тієї громади (чи регіону), на території якої вони знаходяться;

– відомчий. Цей принцип означає забезпечення фінансування підприємств, організацій та установ з відповідного бюджету за підпорядкуванням;

– субсидіарності, за яким розподіл видатків повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до безпосереднього споживача (на відміну від попередніх цей принцип закріплений у Бюджетному кодексі України).

В економічній літературі наводяться інші принципи, наприклад, принцип відповідності, „ефект масштабу" [12, 50] тощо. На нашу думку, відповідність між

повноваженнями на здійснення видатків, закріплених за бюджетами та бюджетними ресурсами, а також відповідність видаткових повноважень щодо надання бюджетних послуг рівню органу влади є не принципом, а метою регулювання міжбюджетних відносин [1, 72]. Так званий „ефект масштабу" не може бути принципом розподілу видатків, оскільки стосується зосередження окремих видів бюджетних видатків за спеціалізованими видами соціальних послуг у видатках обласних бюджетів, що є результатом розподілу.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, видатки на здійснення повноважень, що виконуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, поділяються на три групи [1, 72–73]:

– видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню. Джерелом здійснення цих видатків за чинним законодавством є кошти Державного бюджету України;

– видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання АРК і місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

– видатки на реалізацію прав та обов'язків АРК та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

Видатки другої і третьої груп здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів (у тому числі трансфертів з державного бюджету України), розмежовуються між місцевими бюджетами відповідно до принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. У сукупності ці видатки діляться на такі підгрупи.

Перша підгрупа – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів. За критеріями розмежування видатків їхнє фінансування здійснюється з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань (включаючи міста Київ та Севастополь).

Друга підгрупа – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України. Відповідно до критеріїв розмежування фінансування цих видатків здійснюється з бюджетів міст Києва і Севастополя, міст республіканського АРК та міст обласного значення а також районних бюджетів.

Третя підгрупа – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Видатки цієї підгрупи здійснюються з бюджетів міст Києва і Севастополя, бюджету АРК та обласних бюджетів.

Незважаючи на позитивні досягнення, при розмежуванні видатків між ланками бюджетної системи мають місце істотні недоліки. Вони, перш за все, пов'язані з недоліками конституційного характеру і стосуються нечіткого розмежування функцій між державною владою, регіонами та місцевим самоврядуванням. Започаткована у 2004 році конституційна реформа через політичні негаразди залишилася незавершеною. Чинні закони "Про місцеве самоврядування в Україні" та „Про місцеві

державні адміністрації" не відповідають Конституції України та вимогам сьогодення. Без законодавчого вирішення цих проблем оптимізувати розподіл видатків між усіма ланками бюджетної системи України в інтересах суспільства неможливо.

Аналіз динаміки ВВП, видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів в Україні можна провести на основі табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка ВВП, видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2001–2005 рр.*

№ з/п	Показники	2001	2002	2003	2004	2005	Відхилення у 2005р. порівняно з 2001 р.
1.	Валовий внутрішній продукт (у фактично діючих цінах) -млрд. грн.	204,2	225,8	267,3	345,1	424,7	+220,5
2.	Видатки зведеного бюджету						
	- у млрд. грн.	55,4	60,5	75,4	101,4	141,7	+86,3
	- у % до ВВП	27,1	26,8	28,2	29,4	33,4	+6,3
3.	Видатки Державного бюджету України						
	- у млрд. грн.	40,3	44,5	55,8	79,5	113,0	+72,7
	- у % до ВВП	19,7	19,7	20,9	23,0	26,6	+6,9
4.	Видатки місцевих бюджетів						
	- у млрд. грн.	24,9	27,8	33,8	40,4	53,5	+28,6
	- у % до ВВП	12,2	12,3	12,6	11,7	12,6	+0,4

Примітка: Розраховано за даними [16].

Результати дають підставу стверджувати, що загальний обсяг видатків бюджетів України в абсолютних сумах має чітко виражену тенденцію до зростання. Як свідчать наведені у табл. 1 дані за період, що пройшов після проведення бюджетної реформи й прийняття Бюджетного кодексу України (2001–2005 рр) обсяг ВВП збільшився у 2,1 раза, а видатки зведеного бюджету – у 2,6 раза. Характерним для цього періоду є зростання частки видатків зведеного бюджету у ВВП з 26,8% у 2002 р. до 33,4% у 2005 р., що свідчить про концентрацію більшої частки валового продукту у розпорядженні держави для виконання своїх функцій. Така тенденція є протилежною до періоду 1996–1999 рр, коли частка видатків зведеного бюджету скоротилась з 41,9% до 26,6%.

У складі зведеного бюджету видатки державного бюджету зростають значно швидшими темпами, ніж видатки місцевих бюджетів. Так, наприклад, загальний обсяг видатків Державного бюджету України за 2001–2005 рр. зріс у 2,8 раза і досяг 113,0 млрд. грн., частка цих видатків у ВВП за цей період збільшилась з 19,7% до 26,6%. Одночасно видатки місцевих бюджетів зросли у 2,1 раза (до 53,5 млрд. грн.), а їхня частка у ВВП – з 12,2% до 12,6% (за виключенням 2004 р., коли мало місце зменшення цієї частки до 11,7%).

У цілому висновок про посилення централізації бюджетних видатків підтверджує і той факт, що у 2001 році видатки Державного бюджету України у складі зведеного бюджету складали 72,7%, то у 2005 році вони зросли до 79,7% при одночасному скороченні частки видатків місцевих бюджетів на 7 процентних пунктів.

Аналіз динаміки обсягів та структури видатків зведеного бюджету України (табл. 2) і Державного бюджету України (табл. 3) свідчать про нестабільність тенденцій, пов'язаних з невизначеністю бюджетної політики.

Найбільшу частку у зведеному бюджеті України (у 2005 р. – 32,2%) займають видатки на соціально–культурні заходи, серед яких на першому місці знаходяться видатки на освіту. За період 2001–2005рр. обсяг цих видатків зріс у 2,4 раза і досягнув 26,8 млрд. грн., однак його частка у структурі видатків коливається від 17,8% до 20,3%. Серед видатків державного бюджету частка видатків на освіту є значно нижчою, має тенденцію до скорочення (з 14,0% у 2002 р. до 8,8% у 2005 р.). Це свідчить про те, що основний тягар фінансування освіти лягає на місцеві бюджети, роль яких з цього напряму збільшується. У 2005 р. з місцевих бюджетів було профінансовано 62,9% загального обсягу видатків на освіту.

Аналогічні тенденції спостерігаються стосовно динаміки видатків на охорону здоров'я, частка яких у 2005 р. серед видатків зведеного бюджету склала 10,9% (у 2003 р. – 12,8%). У Державному бюджеті України видатки на охорону здоров'я складають 3,1% (у 2002 р. – 4,5%) від загального обсягу. Майже 80% цих видатків фінансуються з місцевих бюджетів.

Таблиця 2

Динаміка обсягів та структури видатків зведеного бюджету України за 2001–2005 рр.

№ з/п	Групи видатків	2001	2002	2003	2004	2005	Відхилення у 2005р. порівняно з 2001 р.
1.	Загальнодержавні функції						
	- у млрд. грн.	9,4	8,6	10,0	12,3	15,5	+6,1
	- у %	17,0	14,2	13,2	12,0	10,9	-6,1
2.	Оборона						
	- у млрд. грн.	3,4	3,5	5,3	6,2	5,9	+2,5
	- у %	6,2	5,9	7,0	6,0	4,2	-2,0
3.	Громадський порядок, безпека та судова влада						
	- у млрд. грн.	4,2	5,0	5,8	7,9	10,2	+6,0
	- у %	7,6	8,4	7,7	7,7	7,2	-0,4
4.	Економічна діяльність						
	- у млрд. грн.	7,0	7,2	12,2	19,6	19,3	+12,3
	- у %	12,6	11,9	16,1	19,1	13,6	+1,0
5.	Охорона навколишнього природного середовища						
	- у млрд. грн.	0,7	0,7	0,9	1,2	1,3	+0,6
	- у %	1,2	1,1	1,2	1,2	0,9	-0,3
6.	Житлово-комунальне господарство						
	- у млрд. грн.	1,6	1,4	1,8	2,7	3,9	+2,3
	- у %	2,8	2,3	2,4	2,6	2,8	0
7.	Охорона здоров'я						
	- у млрд. грн.	6,5	7,3	9,7	12,2	15,5	+9,0
	- у %	11,6	12,5	12,8	11,9	10,9	-0,7
8.	Духовний і фізичний розвиток						
	- у млрд. грн.	1,3	1,4	2,1	2,7	3,4	+2,1
	- у %	2,3	2,4	2,7	2,6	2,4	+0,1

Продовження таблиці 2

9.	Освіта: - у млрд. грн. - у %	9,9 17,8	12,3 20,3	15,0 19,8	18,3 17,9	26,8 18,9	+16,9 +1,1
10.	Соціальний захист та соціальне забезпечення - у млрд. грн. - у %	11,6 20,9	12,6 21,0	13,0 17,1	19,5 19,0	40,1 28,2	+28,5 +7,3
Всього видатків		55,5	60,3	75,8	102,5	142,0	86,5

Примітка. Розраховано за даними [15; 16]

Видатки на духовний і фізичний розвиток характеризуються відносною стабільністю, у зведеному бюджеті займають 1,2–1,1% (у державному – 2,4–2,7%), біля 40% цих видатків фінансуються з місцевих бюджетів.

Таблиця 3

Динаміка обсягів та структури видатків Державного бюджету України за 2001–2005 рр.

№ з/п	Групи видатків	2001	2002	2003	2004	2005	Відхилення у 2005р. порівняно з 2001 р.
1.	Загальнодержавні функції - у млрд. грн. - у %	7,5 24,0	6,9 19,3	7,9 14,0	9,7 12,0	12,0 10,6	+4,5 -13,4
2.	Оборона: - у млрд. грн. - у %	3,4 10,4	3,5 10,0	5,3 9,4	6,2 7,7	5,9 5,2	+2,5 -5,2
3.	Громадський порядок, безпека та судова влада - у млрд. грн. - у %	3,9 11,7	4,7 13,2	5,7 10,2	7,7 9,69	10,1 9,0	+6,2 -2,7
4.	Економічна діяльність - у млрд. грн. - у %	5,2 15,6	5,6 15,7	9,2 16,4	15,2 18,8	14,3 12,6	+9,1 -3,0
5.	Охорона навколишнього природного середовища - у млрд. грн. - у %	0,5 1,7	0,5 1,5	0,7 1,3	0,9 1,1	1,0 0,9	+0,5 -0,8
6.	Житлово–комунальне господарство - у млрд. грн. - у %	- -	0,1 0,1	0,1 0,1	0,1 0,2	0,1 0,1	+0,1 +0,1
7.	Охорона здоров'я: - у млрд. грн. - у %	1,3 4,0	1,6 4,5	2,4 4,2	3,4 4,3	3,5 3,1	+2,2 -0,9
8.	Духовний і фізичний розвиток - у млрд. грн. - у %	0,4 1,2	0,4 1,2	0,6 1,2	1,0 1,2	1,3 1,1	+0,9 -0,1
9.	Освіта - у млрд. грн. - у %	3,9 11,6	5,0 14,0	5,7 10,2	7,2 8,9	9,9 8,8	+6,0 -2,8
10.	Соціальний захист та соціальне забезпечення - у млрд. грн. - у %	6,6 19,8	7,3 20,5	6,8 12,1	12,3 15,1	31,7 28,0	+25,1 +8,2
Разом видатків - у млрд. грн. - у %		33,2 82,2	35,5 80,1	44,4 79,1	63,7 79,1	89,9 79,4	+56,7 -2,8
11.	Міжбюджетні трансферти - у млрд. грн. - у %	7,2 17,8	8,1 19,9	11,7 20,9	16,8 20,9	23,4 20,6	+16,2 +2,8
Всього видатків - у млрд. грн. - у %		40,4 100	44,3 100	56,1 100	80,6 100	113,3 100	+72,9 x

Примітка. Розраховано за даними [15; 16].

Друге місце у видатках зведеного бюджету відводиться соціальному захисту та соціальному забезпеченню, біля 80% яких фінансується з державного бюджету. З 2003 року спостерігається тенденція до зростання частки видатків цієї групи у загальному обсязі видатків зведеного бюджету з 17,1% до 28,2% у 2005 р. До 2002 р. ці показники були не стабільними, хоча абсолютна сума видатків постійно зростала і у 2005 р. склала 40,1 млрд. грн. (у 2001 р. – 11,6 млрд. грн.). У складі Державного бюджету України видатки цієї групи за 2001–2005 рр. зросли у 4,8 рази і досягнули 31,7 млрд. грн., що складає 28,0% загального обсягу.

На третьому місці (22,3% у 2005 р.) знаходяться видатки, пов'язані з управлінською та оборонною діяльністю, переважний обсяг яких фінансується з державного бюджету (загальнодержавні функції – 77,4%, громадський порядок, безпека та судова влада – 99,2%, оборона – майже 100%). Серед цієї групи видатків зведеного бюджету України найбільшу частку займають загальнодержавні функції, абсолютні суми яких зросли з 9,4 млрд. грн. у 2001 р. до 15,5 млрд. грн. у 2005 р. при суттєвому скороченні за цей час відсоткового показника з 17,0% до 10,9%. У Державному бюджеті України ці тенденції виражені у різкішій формі, зокрема частка видатків даної групи скоротилася з 24,0% до 10,6%.

Аналогічні тенденції характерні для видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу. У зведеному бюджеті при зростанні абсолютних сум видатків цієї групи з 5,0 млрд. грн. у 2002 р. до 10,2 млрд. грн. у 2005 р. частка видатків у загальному їхньому обсязі скоротилася з 8,4% до 7,2%. Серед видатків Державного бюджету України відсотковий показник видатків за аналогічний період зменшився з 13,2% до 9,0%.

Видатки на оборону за 2001–2005 рр. зросли з 3,4 млрд. грн. до 5,9 млрд. грн. при одночасному скороченні їхньої частки у зведеному бюджеті – з 6,2% до 4,2%, а у державному – з 10,4% у 2001 р. до 5,2% у 2005 р.

Четверте місце серед видатків зведеного бюджету України відведено видаткам на економічну діяльність, загальний обсяг яких зріс з 70 млрд. грн. у 2001 р. до 19,3 млрд. грн. у 2005 р. при нестабільному відсотковому показнику, який коливається від 11,9% у 2002 р. до 19,1% у 2004 р. 74% видатків цієї групи припадає на державний бюджет. За роки незалежності України частка видатків на економічну діяльність мала тенденцію до зниження.

Видатки на охорону навколишнього природного середовища та на житлово-комунальне господарство займають незначну частку і характеризуються відносною стабільністю.

Таким чином, аналізуючи показники динаміки обсягів та структури видатків бюджетів, можна зробити наступні висновки. По-перше, характерною рисою динаміки структури видатків є зниження частки видатків, пов'язаних з виконанням загальнодержавних функцій, забезпеченням громадського порядку, безпеки та судової влади, а також оборони країни. Це пояснюється скороченням чисельності державного апарату, застосування найнижчих ставок зарплати для державних службовців, скорочення чисельності військовослужбовців. Частка цих видатків у зведеному бюджеті України скоротилася з 30,2% у 2001 р. до 22,3% у 2005 р. По-друге, спостерігається позитивна тенденція зростання питомої ваги видатків

на соціальне забезпечення (з 20,9% у 2001 р. до 28,2% у 2005 р.) та відносна стабілізація видатків на соціально-культурні заходи (збільшення з 31,7% у 2001 р. до 32,2% у 2005 р.). Ці показники свідчать про чітко виражену соціальну спрямованість зведеного бюджету України. Однак реальна бюджетна забезпеченість соціально-культурних послуг і соціального захисту населення не покращилася. По-третє, у цілому знижується частка видатків на економічну діяльність, що негативно відобразиться у майбутньому на показниках зростання ВВП.

У сучасній економічній літературі вносяться пропозиції щодо скорочення бюджетних видатків. На нашу думку, ставити питання про зменшення видатків держави на виконання своїх функцій недоцільно. У першу чергу потрібно вирішувати проблеми пошуку реальних шляхів збільшення та оптимізації видаткової частини державного і місцевих бюджетів на основі напрацювання чітких орієнтирів бюджетної політики. Як свідчить практика господарювання, у перші десять років незалежності України зростання видатків на економічну діяльність не відобразилось позитивно на показниках економічного зростання. Непродумана політика бюджетного фінансування економіки сприяла перекачуванню бюджетних коштів на власні рахунки посередників. До речі, така практика має місце і сьогодні. Тому у процесі фінансування економічної діяльності доцільно розробити такий механізм, який би не давав можливості посередникам привласнювати бюджетні кошти, а сприяв би спрямуванню бюджетних видатків безпосереднім товаровиробникам.

Оптимізація видаткової частини бюджету може бути досягнута за рахунок перегляду пропорцій розподілу ВВП та соціальних стандартів. На нашу думку, підвищення частки оплати праці у ВВП дало б змогу не тільки наповнити бюджет, пенсійний та інші соціальні фонди, а й суттєво скоротити кількість громадян, які отримують із бюджету соціальні виплати, значно збільшити обсяг виплат кожному потребуючому, одночасно скоротивши загальний обсяг видатків на соціальний захист населення. Вивільнені кошти можна спрямувати на розвиток економіки.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження можна зробити *наступні висновки.*

1. Під видатками бюджетів пропонуємо розуміти сукупність економічних відносин, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів та його використанням за галузевим, територіальним чи цільовим призначенням.

2. Наукову класифікацію видатків бюджетів доцільно здійснювати за такими одинадцятьма ознаками: роллю у виробництві ВВП, роллю у відтворюючих процесах, соціально-економічним змістом та суспільним призначенням, рівнями бюджетної системи, рівнями повноважень, функціональним призначенням, відомчим призначенням, цільовим призначенням, програмним призначенням, формами фінансування, характером проведення і списання.

3. В основу розподілу видатків між окремими ланками бюджетної системи України пропонуємо покласти чотири принципи: значимості, територіальний, відомчий, субсидіарності.

4. Удосконалення розподілу видатків між ланками бюджетної системи можливе

за умови завершення конституційної реформи в Україні та чіткої регламентації функцій органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування. Розподіл функцій між різними рівнями влади має враховувати, з одного боку – інтереси держави та суспільства у цілому, з іншого боку – інтереси кожного регіону і територіальних громад.

5. Проаналізувавши показники динаміки обсягів та структури видатків бюджетів, можна зробити висновки про наступне: характерною рисою такої динаміки є зниження частки видатків, пов'язаних з виконанням загальнодержавних функцій, забезпеченням громадського порядку, безпеки та судової влади, а також оборони країни; спостерігається позитивна тенденція зростання питомої ваги видатків на соціальне забезпечення та відносна стабілізація видатків на соціально-культурні заходи; знижується частка видатків на економічну діяльність, що негативно відобразиться у майбутньому на показниках зростання ВВП,

6. З метою удосконалення структури видатків бюджетів доцільно оптимізувати пропорції розподілу ВВП з урахуванням європейських стандартів, переглянути співвідношення між окремими групами видатків відповідно до законодавчо визначених функцій держави і місцевого самоврядування, одночасно розробивши дієві механізми фінансування видатків та контролю за цільовим ефективним та економним використанням бюджетних коштів.

Література

1. *Бюджетний кодекс України. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. – 108 с.*
2. *Фінанси: Навч. посіб. / В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, І. Р. Чуй. – К.: Знання, 2006. – 247 с.*
3. *Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.*
4. *Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.*
5. *Формування і функціонування бюджетної системи України [Монографія] / С. О. Булгакова, О. Т. Колодій, Л. В. Єрмошенко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Книга, 2003. – 344 с.*
6. *Державні фінанси в транзитивній економіці: Навчальний посібник / Карлін М. І., Горбач М. М., Новосад Л. Я. та ін. За заг. ред. д. е. н. проф. Карліна М. І.. – К.: Кондор. 2003 – 220 с.*
7. *Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312с.*
8. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси. Навчальний посібник / За заг. ред. Базилевича В. Д. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.*
9. *Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.*
10. *Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія. – Донецьк: ТОВ "Юго – Восток, ЛТД", 2005. – 642 с.*
11. *Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – 2-ге видання. Виправлене та доповнене. – Львів: Видавництво "Центр Європи", 1997. – 576 с.*

12. *Юрій С. І., Стоян В. І., Даневич О. С. Казначейська система: Підручник. – 2-ге вид. змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2006. – 818 с.*
13. *Єпіфанов А. О., Сало І.В., Д'яконова І. І. Бюджет і фінансова політика України. – К.: Наукова думка, 1997. – 302 с.*
14. *Федосов В., Опарін В., Льовочкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.*
15. *Бюджет України за 2002 рік: Статистичний збірник Міністерства фінансів України. –К., 2003. – 317 с.*
16. *Бюджет України за 2005 рік: Статистичний збірник Міністерства фінансів України. –К., 2006. – 292 с.*

Редакція отримала матеріал 6 червня 2007 р.